

עורכים: ד"ר יוגב אלבז, עידו יהל

כרך 14, גיליון מס' 4, 10 בספטמבר 2024

תחת מי הפיוס השלווים, נמשכת התחרות בין קטר לסעודיה על

ההגמוניה התקשורתית במזרח התיכון

תום שרון*

אלו היו אלו רגעי תיעוד נדירים בדברי הימים של המפרץ: יורש העצר הסעודי, מחמד בן סלמאן, ואמיר קטר תמים בן חמד, עוטים על צווארם איש את דגל רעהו, מחובקים ומעודדים בהתלהבות האחד את משחקי נבחרתו של השני במהלך המונדיאל בקטר ב-2022.¹ כשהם נישאים על ענני האופוריה שפוזרו בתקשורת הערבית והמערבית מהצלחתו של "המונדיאל הערבי" והשלכותיו החיוביות על הפוליטיקה האזורית,² ניכר כי בן סלמאן והאמיר תמים השקיעו מאמץ תודעתי מרוכז לשכנע את דעת הקהל הערבית והבין-לאומית כי הסכם הפיוס שנחתם שנה קודם לכן אינו "רק על הנייר", וכי היריבות רבת השנים בין סעודיה הגדולה לקטר הקטנה, שהגיעה לשיאה בחרם דיפלומטי וכלכלי קשה – אכן תמה.

ואולם, תנודתם השלווה של מי הפיוס במפרץ בימים אלו אינה מעידה על התחרות הנמשכת והגוברת בין השתיים במנעד רחב של תחומים: מהספורט, התרבות והבידור – ועד לתחומי האקלים

* ד"ר תום שרון הוא חוקר במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה ובוגר בית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב, המתמחה במחקר מגמות בתקשורת הערבית. עבודת המחקר שפרסם בהנחיית פרופ' מאיר ליטבק ניתחה השוואתית את הפולמוס במאמרי דעה ופרשנות בכלי תקשורת ערביים מובילים ביחס לתנועות אסלאם פוליטי ורדיקלי במזרח התיכון – אל-קאעדה, האחים המוסלמים ודאע"ש.

¹ "יורש העצר הסעודי מורה לרשויות הממשלתיות לסייע לקטר באירוח המונדיאל" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 20 בנובמבר 2022; "אמיר קטר השיח' תמים בן חמד מנופף בדגל הסעודי במהלך צפייתו במשחק בין סעודיה לארגנטינה בגביע העולם" [בערבית], ערוץ היוטיוב של אל-אחבאריה, 22 בנובמבר 2022.

² ראו למשל: מוזה אל-מאלכי, "חלום ערבי שהפך למציאות" [בערבית], אל-ראיה, 24 בנובמבר 2022; Yasmeen Serhan, "The World Cup Is a Rare Moment of Solidarity for Arab Nations," *Time Magazine*, November 30, 2022.

והחלל. זאת, כפועל יוצא של חזונות שאפתניים וקרבות יוקרה על רייטינג מדיני, אזורי ובין-לאומי.³ המרוץ הקדחתני והשאפתני בין השתיים מתנהל ברקע שיח מחקרי ואקדמי בשנים האחרונות על אודות תסכולם של הערבים מתוצאות אירועי "האביב הערבי" והשלכותיהן על תדמיתו של העולם הערבי בעיניים מערביות;⁴ ומשיח רחב יותר וארוך בשנים שעולה בהגותם של מוסלמים ערבים על עליונותו המדעית והטכנולוגית של המערב ב"מלחמת הציוויליזציות" עם עולם האסלאם.⁵

ענף בולט בו מתנהלת התחרות בין קטר לסעודיה היה ועודנו ענף התקשורת. לאורך השנים שימשה המדיה פלטפורמה מרכזית להצפת פערים אידיאולוגיים ולפרקים גם מסרים עוינים, בין שתי המדינות, בין אם בסוגיות אקוטיות הקשורות לשיח הציבורי הערבי ובין אם בסוגיות פוליטיות. זכורות במיוחד ההתנצחויות ההדדיות והארסיות בתקשורת בימי החרם המפרצי על קטר, שאף כונו בפי אנשי תקשורת ערבים בכירים "מלחמה" וכללו השתלחויות הדדיות בוטות שאינן אופייניות לתקשורת.⁶ בשלוש השנים שאחרי הסכם הפיוס ניכר כי קטר וסעודיה מסמנות את השילוב של כלים וטכנולוגיות בינה מלאכותית (AI) בעבודת המדיה שבעידן הדיגיטלי – כיעד הבא למימוש שאיפותיהן בענף - כל אחת בהתאם לחזונה ומדיניותה ומתוך חתירה להגמוניה תקשורתית אזורית.

קטר, שרואה עצמה "חלוצת העיתונות הערבית", פועלת בשנים האחרונות להרחבת השפעתה על עולם התקשורת כהמשך לחזון "העיתונות הערבית החדשה" ששרטט המנכ"ל המיתולוגי של רשת אל-ג'זירה, וצ'אח ח'נפר, בשיאם של ימי האביב הערבי. חזון זה כלל את הפיכת המפגינים במוקדי המחאה ל"כתבי השטח" של התחנה המזרימים תוכן בטקסט, תמונות ו-וידאו לדסק ייעודי,

³ Mussaad Al-Razouki, "An Arab Science Spring: Science, technology, and innovation in the Middle East," *Middle East Institute*, March 13, 2023; Rasha Ellass, "Arab Life on Mars," *New Lines Magazine*, March 25, 2021; Steven Cook, "Saudi Arabia Really Wants You to Think It's Cool," *Foreign Policy*, September 4, 2023.

⁴ כך למשל, בשנים האחרונות מרבים עיתונאים ערבים בכירים לעסוק במה שהם מגדירים כ"מצבו העגום" של העולם הערבי בעקבות אירועי המחאה בעשור הקודם, וזאת בהשוואה לקדמה והפיתוח במערב. הם טוענים שבעולם הערבי כמו מנהיגים וארגונים קיצוניים יותר, האזור טובע במראות הרס, חורבן ודם, ושלא נעשה מספיק כדי להתאים את המזרח התיכון לעידן המודרני. העיתונאי הסורי הבכיר פיסל אל-קאסם, למשל, השתמש במונחים מעולם הספורט. "אנחנו מובסים פוליטית, כלכלית, ספורטיבית. אם לתבוסה היה גביע להעניק לערבים – הרי שהם היו מתחרים גם על הזכות לזכות בו. אין ספורט משגשג בלי חלוציות תרבותית כוללת". על כך ראו ב: פיסל אל-קאסם, "מדוע הערבים מפסידים בטורניר גביע העולם?" [בערבית], אל-קאסם אל-ערבי, 22 ביוני 2018; והסופר והעיתונאי העיראקי ח'אלד אל-קשטיני השווה בתסכול רווי ציניות בין "המתאבדים במערב" ל"מתאבדים הערבים" - בין אסטרונאוטים מערביים היוצאים למשימה בחלל ביוזעם כי ממנה הם עשויים שלא לחזור, לבין גורמים קיצוניים הפועלים בעולם הערבי ושמקריבים את חייהם בשם הטרור. על כך ראו ב: ח'אלד אל-קשטיני, "מתאבד... ומתאבד!" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 26 באפריל 2015; עוד ראו ב: Francisco Serrano, "Sisi Learned the Wrong Lessons From Mubarak's Fall," *Foreign Policy*, February 9, 2021; Ola Salem, Hassan Hassan, "Arab Regimes are the world's most powerful Islamophobes," *Foreign Policy*, March 29, 2019; Noha Feldman, *The Arab Winter: A Tragedy*, New Jersey: Princeton University Press, 2020.

⁵ דיון נרחב ומעמיק בכך ניתן למצוא ב: אוריה שביט (עורך), שקיעת המערב, עליית האסלאם? עיון בהגות של על עתיד הציוויליזציות, דפוס "חדקל", 2010.

⁶ ראו למשל: צאלח אל-קלאב, "האחים המוסלמים, איראן וארדואן!!" [בערבית], אילאף, 21 בנובמבר 2019; Khaled Batarfi, "The Media War," *Saudi Gazette*, February 4, 2020; "Qardawi ex-wife denies press reports tackling private life: TV interview," *Arab News*, September 9, 2018.

שהוקם במטרה להתגבר על הוראת השלטונות במצרים לסגור את משרדי אל-ג'זירה בקהיר בשיאן של המחאות נגד המשטר.⁷ כיום נשענת קטר על השפעתה האדירה של הרשת על דעת הקהל הערבית והבין-לאומית וממשיכה לפתחה לכדי תאגיד תקשורתי רב-ממדי, הכולל עשרות ערוצי תוכן מגוונים (ילדים, ספורט, בידור, היסטוריה ועוד), כמו גם נוכחות משמעותית ברשתות החברתיות. גולת הכותרת של מאמצים אלו היא הקמת אקדמיה ומכון מחקר בתחום התקשורת, בהם מוצעים מנעד רחב של קורסים וכלים מתקדמים ובראשם בינה מלאכותית, ל"עיתונאי החדש", הפועל בסביבה של ריבוי מידע ומתמודד עם אתגרים מגוונים (חדשות-כזב, צילום ותיעוד, Storytelling ועוד).⁸ גם בימי מלחמת "חרבות ברזל" ניכר כי אל-ג'זירה פועלת להתאמות התוכן הנדרשות, ומנגישה לצרכניה תוכן המסביר על פעילותו של "עיתונאי ועיתונות בזמן מלחמה".⁹

במרץ 2023 הקדיש המכון לחקר התקשורת של אל-ג'זירה את הכנס האקדמי הראשון שלו לעיסוק בהטמעת הבינה המלאכותית בעולם התקשורת. במושבים ובסדנאות העבודה, בהשתתפות בכירים בתעשייה (בדגש על ענקיות הטכנולוגיה Google ו-Microsoft) ואנשי אקדמיה מובילים, נידון הצורך ב"מחשבה מחדש על ענף העיתונות בעידן הבינה המלאכותית", בסוגיות אתיות וכלכליות;¹⁰ גם בכינוס הבין-לאומי Web Summit שאירחה קטר בפברואר השנה נידון בהרחבה הצורך בהטמעת הבינה המלאכותית. במסגרת הכנס הקימה אל-ג'זירה ביתן רשמי, בו ביקר האמיר תמים "שהתרשם מהכלים הטכנולוגיים המתקדמים שהוצגו בו", לשון הדיווחים בקטר.¹¹ את המדיניות התקשורתית המובהקת של קטר מגבה כמובן מערך העיתונות המקומי. עיתונאים ואנשי תקשורת בכירים מפארים את חזונו של האמיר, תוך הדגשת "החלוציות" וההכרח שבהשקעה בתחום הבינה המלאכותית, ובכלל זאת בענף התקשורת – כמפתח לניצחון במרוץ לשמירה על ההגמוניה התקשורתית האזורית.¹²

⁷ זכורים במיוחד ההרצאה שהעניק ח'נפר במסגרת פרויקט TED ומאמרים שפרסם ביומון הבריטי *The Guardian*, בהם פרס את משנתו על "העיתונאי הערבי החדש". על כך ראו ב: Wadah Khanfar, "A historic moment in the Arab world," *TED Project*, March 10, 2011; Wadah Khanfar, "Journalism and a world in transition," *The Guardian*, October 7, 2011; Wadah Khanfar, "Al-Jazeera is helping to break the silence," *The Guardian*, February 7, 2011.

⁸ ראו למשל את פרסומי מכון המחקר בתחום התקשורת של אל-ג'זירה ברשת החברתית X: "הבינה המלאכותית בחדר החדשות" [בערבית], 2 במאי 2023; "הדרכים להפיק תועלת משיטות בינה מלאכותית" [בערבית], 21 במרץ 2023; "האם אתה חולם להיות כתב טלוויזיה מקצועי?" [בערבית], 29 באפריל 2023; "קורס הפקה עיתונאית בתואר הגשה טלוויזיונית" [בערבית], 4 בספטמבר 2023; "קורס מחקר המקורות הגלויים" [בערבית], 29 באוגוסט 2023; "קורס העיתונאי השלם" [בערבית], 19 באוקטובר 2023.

⁹ ראו למשל הפרסום בערוץ "היוזמות התקשורתיות" של אל-ג'זירה ברשת החברתית X על אודות "סדנת העיתונות בתקופת מלחמה", 3 בדצמבר 2023.

¹⁰ "כנס הבינה המלאכותית של אל-ג'זירה יוצא היום לדרך" [בערבית], אל-שרק, 13 במרץ 2023.

¹¹ "Amir visits Web Summit Qatar 2024," *The Peninsula*, February 24, 2024.

¹² ראו למשל: לטיפה אל-נעימי, "הבינה המלאכותית – המפתח להובלה וחדשנות" [בערבית], אל-ראיה, 18 בפברואר 2024; Lena Khalaf, "Qatar is leading the world in AI; Here's how," *The Peninsula*, December 19, 2023; 2024.

סעודיה מצדה, הנחשבת ל"חלוצת הלוויין" בעולם הערבי והייתה לראשונה שהשיקה ערוצי תוכן מגוונים וחדשים בטלוויזיה הערבית, פועלת רבות למנף את מעצמת העיתונות הדיגיטלית המופעלת על ידי בית המלוכה, גם לשם טיפוח תדמיתה כמדינה מודרנית בהובלתו של יורש העצר בן סלמאן. ההשקעה בטכנולוגיות מתקדמות, ובהן הבינה המלאכותית, נעשית כחלק מחזונו הרחב של בן סלמאן לפיתוח הכלכלי של הממלכה תוך התנערות הדרגתית מהתלות בנפט עד שנת 2030 – חזון שנתקל מאז פרוץ מגיפת הקורונה בקשיי מימוש ועיכובים בלוחות הזמנים.¹³

התקשורת הסעודית עוברת בשנים האחרונות מהפכת תוכן, שראשיתה בהעתקת פעילותם של כלל המוסדות העיתונאיים לבירה ריאצ'. הממלכה מארגנת ומובילה כנסים ואירועים בין-לאומיים העוסקים בשילוב טכנולוגיות חדשות בתחום העיתונות, ובהן הבינה המלאכותית.¹⁴ סעודיה אף הקימה אקדמיה לעיתונות הפועלת תחת סוכנות הידיעות הממלכתית ושעוסקת בהכשרות לשילוב כלים טכנולוגיים מתקדמים ובינה מלאכותית בעבודה העיתונאית.¹⁵ ואולם, בניגוד למדינות הקטרית, ניכרת הגישה האמביוולנטית של המשטר הסעודי בתהליך הטמעת הבינה המלאכותית בתקשורת: לצד התפארותו בקדמה ובמודרנה, מדגיש בית המלוכה את הסתייגותו ואזהרותיו מהליכה "רחוק מדי" בתהליך, ולשם כך מגויסת כוורת עיתונאי החצר של המשטר¹⁶ נגד מה שהוא מגדיר כ"אויב משמעותי על הסדר החברתי" – הלא הוא "המדיה החדשה".

כך, למשל, מצד אחד מסקרת התקשורת הסעודית באהדה פרויקט מיוחד משותף עם Google המעודד חיפושים ברשת על טרנד הבינה המלאכותית; את פיתוחו של רובוט מבוסס בינה מלאכותית בדמות מגישת חדשות באתר חדשות סעודי מוביל; ואפילו את הפעלתו של רובוט חכם מבוסס בינה מלאכותית המעניק מידע ותשובות לעולי הרגל למכה.¹⁷ ומצד שני, התקשורת בממלכה מרבה לפרסם מאמרי דעה, פרשנויות ואף קריקטורות המזהירות מפני הסיכונים וההיבטים השליליים הכרוכים בפוטנציאל הבינה המלאכותית והרשתות החברתיות. כך למשל, נטען כי "המדיה החדשה", זו שהפכה כל אדם בעל מכשיר טלפון חכם לעיתונאי, היא לא באמת עיתונות,

¹³ Simon Henderson, "[Saudi Arabia Signals Delays For Some Vision 2030 Plans](#)," *The Washington Institute for Near East Policy*, December 14, 2023; Stanley Reed, "[Saudi Arabia Eyes a Future Beyond Oil](#)," *The New York Times*, May 29, 2024.

¹⁴ "תחת חסותו של יורש העצר... מתכנסת הפסגה הבינ"ל השלישית לבינה מלאכותית" [בערבית], אל-ערביה, 12 במאי 2024.

¹⁵ "Saudi Press Agency launches first news training academy," *Arab News*, February 29, 2024.
¹⁶ אותה "כוורת עיתונאים" מכונה במחקר התקשורת הערבית כקבוצת "הליברלים הסעודים" – מעגל רחב של עיתונאים ממוצא סעודי המפרסמים טורי דעה ופרשנות ביומנים מקומיים ובעיתונים בעלי תפוצה נרחבת מחוץ לשטחי הממלכה. אלו "מוזעקים" לעת צורך על ידי בית המלוכה כדי לדון בסוגיות בלב השיח הציבורי ובכך שומרים על תדמיתה של התקשורת הסעודית בעלת מנעד רחב יותר של דעות. על כך ראו ב: Joseph Braude, *Broadcasting Change: Arabic Media as a Catalyst for Liberalism*, Rowman & Littlefield, 2018, pp. 71-79.

¹⁷ "Saudi content creator answers most-searched questions on AI in new series," *Arab News*, February 9, 2024; "Elaph launches AI anchor in first for digital-native Arabic news site," *Arab News*, July 13, 2023; "AI-Operated Robots Assist Visitors to the Grand Mosque," *SPA*, February 18, 2024.

והמידע המופץ במסגרתה רובו ככולו רווי מסרים פוליטיים, חצאי אמיתות ושקרים.¹⁸ מדיניות תקשורתית אמביוולנטית זו, שדומה לה ניתן למצוא גם בסוריה ובמצרים של היום, תכליתה להפחיד את הציבור ולשכנעו כי רק פיקוח, רגולציה ו"משטור" הכלים החדשים והמתקדמים – הם שיובילו להפקת התועלת המרבית מהם.¹⁹

בדומה למקרי בוחן מן העבר, ניכר כי מערכי התעמולה והתקשורת הממסדיים בסעודיה מושפעים רבות מהשיח התקשורתי העולמי, ובמקרה הנידון מהשיח הרחב בדבר החששות, האזהרות ואף ההשוואות החמורות של הכלים הטכנולוגיים המתקדמים והבינה המלאכותית ל"נשק להשמדה המונית" ולאיום ממשי על חברות וממסדים.²⁰ זאת ועוד, ייתכן כי המדיניות התקשורתית הזוהירה והאמביוולנטית בה נוקטת סעודיה תחת בן סלמאן נועדה גם לתת מענה לביקורת הנשמעת, חרש אמנם, ברחוב הסעודי ובממסד השמרני והמקורב לבית המלוכה, נגד תהליכי המודרניזציה המואצים והמאולצים בחלקם.²¹

בין אם ימשיך הפיוס הסעודי-קטרי להאריך ימים ובין אם לאו, יש לזקוף לו ולתחרות המתנהלת בין השתיים חלק משמעותי בשיפור "מצב הרוח הערבי". בטווח הזמן המיידי תרם הפיוס לקידום של כמה פריצות דרך דיפלומטיות באזור, שנראו בשנים האחרונות כבלתי אפשריות: מחזרתה של סוריה לחיקה של הליגה הערבית, דרך נרמול היחסים בין מצרים לקטר ולתורכיה, וכלה בחידוש המגעים בין סוריה לתורכיה. בטווח הזמן הארוך, ובהינתן שקטר וסעודיה לא ידרדרו למשברים פוליטיים-תקשורתיים בעלי פוטנציאל לשימוש בכלי הבינה המלאכותית המתקדמים שצברו, השתיים מסמנות כבר את היעדים הבאים בתחרות "על כל המגרש": אירוח אירועי ספורט, תרבות ובידור עולמיים, השקעת משאבים בפרויקטים מדעיים הכוללים גם שינויים היסטוריים בתוכניות הלימוד, והעמקת הקשרים הטכנולוגיים והתקשורתיים עם מדינות האזור ומעצמות זרות. אלו

¹⁸ ראו למשל: טארק אל-שנאוי, "סיפורים מזויפים שוטפים את הרשת" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 6 במאי 2024; איאד עטאר, "סכנת הבינה המלאכותית" [בערבית], אל-מדינה, 25 באוקטובר 2023.

¹⁹ ראו למשל: עלי ברדא, "הבינה המלאכותית או בן האנוש... מי יביס את מי?" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 8 בנובמבר 2023; עבדאללה אל-רדאדי, "הרגולציה של הבינה המלאכותית" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 11 בדצמבר 2023; ח'אלד אל-סלימאן, "הרשות להסדרת התקשורת... התקשורת ואנשי התקשורת" [בערבית], עכאט, 14 בספטמבר 2023; "לא לפרסומים פוגעניים ושקריים... מארגנים (מחדש) את התקשורת" [בערבית], חשבון הרשת החברתית X של היומון עכאט, 10 בדצמבר 2023.

²⁰ ראו למשל: עלי אל-חכמי, "הבינה המלאכותית – בין אובייקטיביות להשפעה הנפשית" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 28 במאי 2023; אמיל אמין, "אודות השלום העולמי והבינה המלאכותית" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 5 בינואר 2024; Elisabeth Weil, "Sam Altman Is the Oppenheimer of our Age," *New York Magazine*, September 25, 2023; Charles Lister, "How AI can increase the threat of terrorism," *Al-Majalla*, September 10, 2023.

²¹ Karen Elliott House, "Saudi Arabia Is Changing Fast," *The Wall Street Journal*, November 4, 2019; Martin Chulov, "Young V Old, urban V rural: cultural reforms expose Saudi fault lines," *The Guardian*, December 6, 2019.

בראי הממלכה והאמירות ימשיכו לתרום להעלאת המורל הערבי ולתדמית האזור בעיניים מערביות.

הדעות המובעות בפרסומי מרכז משה דיין הן של המחברים בלבד.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.